

POVOJNOVÉ SČÍTANIE ĽUDU NA SLOVENSKU V ROKU 1919¹⁾

Branislav Šprocha²⁾ – Pavol Tišliar³⁾

THE POST-WAR POPULATION CENSUS IN SLOVAKIA IN 1919

Abstract

The Population Census in Slovakia has a rich history. A total of 16 modern censuses have been carried out in the country, a figure that includes the last one in 2021. In addition to these well-known and long-term planned statistical events, however, some lesser-known and less analysed events in the scientific community have also been implemented in Slovakia. One of the most important ones was the post-war census from 1919.

The aim of this article is to present the most important information about the reasons this census was conducted in Slovakia in 1919, the course and form of its implementation, and how data and how much data were disseminated. In the last part of the article, we will try to present some basic results from the Population Census in 1919 that were published.

Keywords: Population census, post-war census, 1919, Slovakia

Demografie, 2022, 64(3): 242–258

DOI: <https://doi.org/10.54694/dem.0300>

ÚVOD

Rok 2021 predstavoval na Slovensku dôležitý predeľ vo vývoji sčítaní obyvateľov, domov a bytov, keď sa prvýkrát v histórii realizovalo v podobe integrovaného cenzu v elektronickej podobe. Využitie moderných technológií, prepojenie administratívnych zdrojov údajov so snahou minimalizovať zaťaženie obyvateľstva boli jeho základnými prvkami. Symbolicky po 100 rokoch od

prvého československého sčítania sa táto najväčšia vyčerpávajúca štatistická akcia presunula z papierovej podoby plne do elektronického sveta. Bez ohľadu na to však sčítanie obyvateľov patrilo, patrí a bude predstavovať najväčšiu, najdôležitejšiu a súčasne logisticky, finančne, personálne najzložitejšiu štatistickú akciu. Aj preto sa na území Slovenska realizovali sčítania približne v 10-ročných intervaloch.⁴⁾ Samotná história tejto štatistickej akcie je

1) Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠSR VEGA č. 1/0097/20 *Malé dejiny veľkých akcií: sčítania ľudu a súpisové akcie na Slovensku v rokoch 1919–1950* a APVV 20-0199 *Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*.

2) Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovenská republika, Kontakt: branislav.sprocha@gmail.com.

3) Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra historických vied a stredo európskych štúdií, Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava, Slovenská republika, Kontakt: pavol.tisliar@ucm.sk; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Arne Nováka 1, 620 00 Brno; Česká republika, Kontakt: tisliar@phil.muni.cz.

4) Tieto 10-ročné intervaly k 31.12. v rokoch končiacich nulou zadefinoval už uhorský zákonný článok k sčítaniu ľudu prijatý 29.3.1869 (pozri *Mikušová*, 2014). V legislatívnom zámere k prvému sčítaniu ľudu na území Československa sa však uvádzala realizácia sčítaní každých 5 rokov. V realite napokon zostal 10-ročný interval, ktorý sa uplatňoval na našom území v podstate až do súčasnosti.

nielen nesmierne bohatá a zaujímavá, ale jej poznanie je dôležitým faktorom pre pochopenie vývoja sčítania po obsahovej i metodologickej stránke.

Ak odhliadneme od najstarších (napr. Jozefínske sčítanie z konca 18. storočia) so svojimi viacerými nedokonalosťami poplatnými dobe a nastaveniu vtedajšej spoločnosti (bližšie napr. *Tišliar*, 2016), prvé moderné sčítanie ľudu sa na území dnešného Slovenska realizovalo v roku 1869. Keďže spomínaný 10-ročný interval sa následne kontinuálne zachoval až do súčasnosti, dnes na Slovensku disponujeme celkovo 16 modernými sčítaniami obyvateľov. Dá sa povedať, že každé má svoje špecifiká odrážajúce možnosti a potreby doby svojho vzniku, no spoločne prispeli k rozvoju, skvalitneniu a vytvoreniu bohatej obsahovej a dátovej základne, ktorú poskytuje táto sčítacia akcia pre rôzne analýzy vývoja obyvateľstva a spoločnosti Slovenska v čase a priestore (*Tišliar – Šprocha*, 2018).

Popri pravidelných a dlhodobo plánovaných sčítaniach sa však na Slovensku realizovali aj viaceré ďalšie veľké štatistické akcie. K najdôležitejším môžeme zaradiť predovšetkým povojnové sčítanie ľudu (nazývané tiež popis ľudu, Šrobárovo alebo tiež mimoriadne sčítanie) z roku 1919. Vzniklo skôr ako reakcia na významné zmeny, ktoré priniesli jednak vojnové roky a prvé povojnové mesiace, ale tiež ako nutnosť disponovať aktuálnymi, realitu reflektujúcimi údajmi rôznej povahy a charakteru. Komplexná analýza tohto mimoriadneho sčítania je pritom nesmierne náročná a v dnešných podmienkach dá sa povedať do určitej miery aj nemožná vzhľadom na nedostatok zachovaných informácií a samotných prameňov.⁵⁾ Problémom bádania v tejto problematike je tiež torzovitosť a rozptýlenosť dochovaných informácií, ako aj publikovaných údajov, keďže mimoriadne sčítanie ľudu z roku 1919 plne zatienilo nasledujúce „riadne“ dlhodobo plánované československé sčítanie z roku 1921.

Prvé povojnové, ako aj prvé sčítanie v samostatnej Československej republike na území Slovenska je

aj napriek viac ako storočnému obdobiu, ktoré uplynulo od jeho realizácie, stále širšej vedeckej obci takmer neznáme. Cieľom nášho príspevku bude preto jednak prezentácia tých najdôležitejších informácií spojených s dôvodmi prečo už v prvých mesiacoch po vzniku Československa sa v neľahkých podmienkach vyvinulo obrovské úsilie, aby táto najzložitejšia štatistická akcia bola realizovaná. Rovnako sa pokúsime aspoň v hrubých rysoch priblížiť aké komplikácie a problémy sprevádzali prípravu a napokon aj samotnú realizáciu sčítania. Na záver sa budeme v stručnosti venovať tiež forme a rozsahu publikovaných údajov a niektorým základným výsledkom, ktoré sčítanie ľudu z roku 1919 na Slovensku prinieslo.

KOMPLIKOVANÁ CESTA K REALIZÁCII SČÍTANIA ĽUDU NA SLOVENSKU V ROKU 1919

Situácia na Slovensku v prvých mesiacoch bezprostredne po vzniku samostatného Československa bola neprehľadná, problematická a aj politicky a administratívne nestabilná. K tomu je potrebné pripočítať aj v podstate nefunkčnú verejnú a s tým spojenú štatistickú službu. Odchodom časti úradníctva do Maďarska bol dočasne obmedzený výkon regionálnej verejnej správy (*Tišliar*, 2013). Dá sa povedať, že zánikom monarchie a vyhlásením samostatného Československa, štatistická služba prestala fungovať, pretože kompetencie a metodické riadenie zastrešované dovtedy uhorským štatistickým úradom nemal kto prebrať. V českých krajinách bola týmto orgánom Zemská štatistická kancelária v Prahe, ktorú od januára 1919 nahradil Štátny štatistický úrad.⁶⁾ Ten stál pred neľahkou úlohou v podobe zjednocovania štatistickej služby v oboch častiach republiky v dôsledku existencie niektorých odlišností v štatistickej praxi rakúskej a uhorskej časti monarchie. Išlo pritom nielen o hospodársku štatistiku, ale aj otázku zisťovania národnostnej (etnickej) štruktúry

5) Napríklad súbor sčítacích hárkov z roku 1919 skončil v roku 1950 v zberných surovinách bez toho, aby bol jeho obsah podrobne štatisticky analyzovaný a publikovaný. Bližšie Národní archiv České republiky v Praze, f. Ústřední archiv Ministerstva vnitra, 1938 – 1950, archivní registratura, kart. 41.

6) Štátny štatistický úrad v Československu bol vytvorený na základe zákona č. 49/1919 Sb. z. a n. o organizácii štatistickej služby z 28. januára 1919.

obyvateľstva. Práve tieto predstavovali dôležitý kameň úrazu smerom k plánovanému sčítaniu ľudu v roku 1920.⁷⁾

Výkon verejnej služby komplikovala pritom nielen vnútro, ale aj zahraničnopolitická situácia. Je potrebné povedať, že Slovensko nebolo v prvých povojnových mesiacoch plne podriadené správne systému novovzniknutej republiky. Formovali sa rôzne často dočasné riadiace orgány. Na nižších administratívnych úrovniach vznikali miestne národné rady, ktoré sa snažili prebrať moc v rámci jednotlivých obcí a miest, ako aj okresné a župné výbory (bližšie *Čaplovič a kol.*, 2000; *Klimko*, 1979; *Krajčovičová*, 2004). Navyše prijatím Belehradského prímeria 13. novembra 1918 sa ponechal správny systém na celom území bývalého Uhorska v rukách Maďarov, čo využila maďarská vláda a vojensky zo západného Slovenska vytlačila československé jednotky (*Krajčovičová*, 2004). Začiatkom decembra síce bolo maďarskej vláde odovzdané rozhodnutie najvyššieho spojeneckého velenia, ktoré okrem iného požadovalo stiahnutie všetkých maďarských vojsk a určovalo právo Československa ako spojeneckého štátu obsadiť územie Slovenska, no už o pár dní na to bola vyhlásená Slovenská ľudová republika, ktorá si želala zostať súčasťou Maďarska (bližšie napr. *Koval*, 2018; *Tajták*, 1992). Ako uvádza *Škvarna a kol.* (1997), na Vianoce bola maďarskej vláde odovzdaná nóta, ktorá stanovila demarkačnú čiaru medzi Slovenskom a Maďarskom, no obsadzovanie územia Slovenska československými vojskami bolo dokončené až koncom januára 1919.

Práve v týchto hektických dňoch, keď začlenenie Slovenska do nového štátneho útvaru a pevné stanovenie jeho hraníc (najmä s Maďarskom) boli jedným z hlavných problémov, sa s blížiacou mierovou

konferenciou v Paríži zrodila myšlienka realizácie „popisu ľudu“.⁸⁾

Uznanie začlenenia Slovenska do Československa a obhajoba slovenského územia tak mali byť podporené základnými, aktuálnymi a neskreslenými údajmi⁹⁾ o etnickom (národnostnom) zložení obyvateľstva. Preto hlavným cieľom zamýšľaného sčítania bolo zistenie presnej národnostnej situácie na území Slovenska primárne určenej pre Parížsku mierovú konferenciu. Druhým dôvodom bolo jeho využitie pre organizáciu správy a správnej oblasti, ktorá sa v tomto čase na Slovensku dotvárala.

Od myšlienky k činom sa prešlo veľmi rýchlo, keď už 30. decembra 1918 ministerská rada v Prahe prijala nariadenie o realizácii predbežného sčítania obyvateľstva. Jej organizáciou bol poverený minister s plnou mocou pre správu Slovenska so svojím úradom (*Mráz*, 1920 a 1921). V tomto bode je nesporne zaujímavé, že realizáciou súpisu nebola poverená Zemská štatistická kancelária a ani jej nástupca Štátny štatistický úrad, ale úloha pripadla novo sa formujúcemu úradu bez predchádzajúcich skúseností s takouto akciou (bližšie *Tišliar*, 2007). Na druhej strane vďaka skorým začiatkom prípravných prác a intenzívnej komunikácii Vavra Šrobára ako ministra s plnou mocou pre správu Slovenska s ministerskou radou v Prahe bol pridelený pre potreby sčítacej akcie Zemskou štatistickou kanceláriou odborník JUDr. Jozef Mráz. Ten sa neskôr stal viceprezidentom Štátneho úradu štatistického.¹⁰⁾ S jeho pomocou sa následne pripravila celá metodika sčítacej akcie a tiež vznikla väčšina formulárov, sčítacích hárkov a výkazov.

Prípravné práce na súpise sa v hrubých rysoch prerokovali koncom januára 1919 v Žiline¹¹⁾. Bol potvrdený hlavný cieľ: získanie aktuálneho stavu

7) Pôvodne sa zamýšľalo ponechať prax realizácie sčítaní ľudu v rokoch končiacich nulou. Predovšetkým z finančných dôvodov bolo prvé československé sčítanie napokon uskutočnené až o rok neskôr (*Tišliar*, 2015).

8) Táto myšlienka je uvedená v osobnom denníku Vavra Šrobára zo 7. decembra 1918. (SNA, Osobný fond Vavra Šrobár, 1900–1918, krab. č. 2, inv. č. 47).

9) Napríklad údaje z posledných uhorských sčítaní, a to predovšetkým z roku 1910 boli poznačené výraznými „maďarizačnými tendenciami“, preto ich politické špičky na Slovensku považovali ako nevhodné na predmetné účely.

10) Jeho poradná činnosť však skončila po januárových rokovaníach v Žiline a následné kroky boli plne v režii Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska.

11) V Žiline v tom čase sídlil minister ako aj celé Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska.

obyvateľstva Slovenska a jeho národnostnej štruktúry, vytvoril sa vzor osobného sčítacieho hárku, ako aj základná metodika sčítacej akcie vychádzajúca do značnej miery z praxe uhorských sčítaní, a to najmä z roku 1900 a 1910.

V porovnaní s uhorskými sčítaniami ľudu nevznikol v spojitosti so súpisom žiadny samostatný zákon, ale opieralo sa o nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Tento krok bol odôvodnený tým, že ministerská rada v Prahe o realizácii súpisu už aj tak rozhodla. Predmetné nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska vstúpilo do platnosti 20. 2. 1919. Informovalo o hlavných informáciách týkajúcich sa súpisu, konkretizovalo postavenie sčítacích komisárov a nariaďovalo obciam vyhotoviť presné zoznamy domov. Doplnené bolo oznámením určeným obyvateľstvu. V ňom bola uložená povinnosť spolupracovať so sčítacími komisármi a poskytnúť im všetky relevantné údaje.¹²⁾ V nich tiež bola zdôraznená zásada, že zistené informácie budú slúžiť výlučne pre štatistické spracovanie a nie na daňové, či iné účely. V nariadení bol napokon stanovený aj zamýšľaný rozhodujúci okamih a čas potrebný na zber údajov v teréne. Verejnosť sa o pripravovanom súpise dozvedela následne z novinových článkov koncom februára a začiatkom marca 1919. Ako rozhodujúci okamih súpisu pritom bola stanovená polnoc z 23. na 24. marca 1919, pričom samotný zber údajov bol naplánovaný na obdobie od 24. marca do 2. apríla 1919.

Harmonogram súpisu vychádzal z etáp, ktorými boli charakteristické všetky doterajšie sčítania ľudu na území Slovenska. Išlo jednak o prípravné práce¹³⁾,

praktická realizácia súpisu v teréne so zberom údajov a následné spracovanie a diseminácia výsledkov. Na základe načrtnutého rozsahu prác, problematických pomerov stále vládnuccich na Slovensku, ako aj v kontexte neskúsenosti celej komisie s akciou tohto typu, J. Mráz odhadoval ukončenie prípravných fáz na polovicu mája 1919. Ak k tomu pripočítame fázu samotnej realizácie súpisu, revíziu získaného štatistického materiálu, prípravu sumárnych hárkov, ich kontrolu a následnú fázu publikácie údajov, vyvstala už koncom januára otázka, či vôbec pripravovaná akcia má zmysel, keďže z nej získané (aspoň priebežné) výsledky pravdepodobne nebude možné mierová delegácia v Paríži použiť? Napokon bol prijatý názor, že súpis má byť realizovaný aj za cenu, že výsledky nebude možné využiť na rokovaniach v Paríži¹⁴⁾, pričom to bolo odôvodnené potrebou nastavenia chodu správneho systému na Slovensku. Samotná oprávnenosť akcie bola koncipovaná v nasledujúcich 4 bodoch:

- 1.) Bude to prvá veľká akcia, pri ktorej sa uvedie do pohybu celý správny aparát, čím sa overí jeho funkčnosť.
- 2.) Veľkú cenu bude mať vzniknutý zoznam sčítacích komisárov, teda spoľahlivých osôb, rozmiestnených po území celého Slovenska rovnomerne s možnosťou ich mobilizácie aj pre ďalšie veľké akcie.
- 3.) Obyvateľstvo sa prispôsobí „novým poriadkom“, pričom v súvislosti s potrebami súpisu sa vykonajú niektoré revízne činnosti v jednotlivých obciach.
- 4.) Súpis v roku 1919 predstavuje vhodnú prípravu na realizáciu riadneho československého

12) V prípade neposkytnutia či falšovania údajov hrozili osobám vysoké sankcie v podobe pokuty 2 000 Korún alebo 3-mesačného väzenia. Tieto tresty bolo možné uložiť aj jednotlivcom, ktorí rôznym spôsobom znemožňovali realizáciu súpisu, alebo rozširovali nepravdivé poplašné správy. Pokutu 10 000 Korún a trest až do výšky 1 roku odňatia slobody hrozil aj sčítacím komisárom v prípade nedodržania jednotlivých ustanovení nariadenia o súpise.

13) Súčasťou prípravných prác okrem vyššie uvedených mali byť tiež inštruktážne kurzy pre vymenovaných sčítacích komisárov, kde by sa podrobne oboznámili s vykonávaním funkcie a s úlohami na nich kladenými. Okrem toho mala byť realizovaná širšia propagačná kampaň medzi obyvateľstvom o pripravovanom súpise a o jednotlivých zisťovaných údajoch.

14) Nikto zo zainteresovaných na poradách v Žiline koncom januára 1919 nemohol vedieť, že o vytýčení slovensko-maďarských hraníc sa na mierovej konferencii v Paríži začne rokovať už doslova o pár dní, a to 5. februára 1919 (*Houdek*, 1931). V konečnom dôsledku tak boli na tieto účely využité modifikované údaje z uhorského sčítania 1910 Houdkom a Hrušovským (bližšie *Tišliar – Šprocha*, 2021).

sčítania. V tomto smere poskytnite množstvo podnetov, skúseností a rozšíri sa znalosť pomerov na Slovensku, čo sa následne využije pri nasledujúcom sčítaní ľudu.

Prípravy na realizáciu zberu údajov v teréne však veľmi rýchlo narazili na tvrdú realitu vtedajšej doby. Zhoršujúca sa zahraničnopolitická situácia po vzniku Maďarskej republiky rád, ktorá ihneď po svojom vzniku 21. marca 1919 priamo ohrozovala územie Slovenska, viedla k vyhláseniu stanného práva, čo značne limitovalo mnohé osobné slobody a v podstate paralyzovalo akékoľvek snahy o realizáciu plánovanej súpisnej akcie.

Ako najskorší možný náhradný termín sa zvažoval 23. 4. 1919, neskôr sa spomínal mesiac máj, no tieto myšlienky prerušila vojnová intervencia 30. 5. 1919, keď vojská Maďarskej republiky rád postupne okupovali veľkú časť územia Slovenska. Na jeho východnej časti dokonca došlo k vyhláseniu Slovenskej republiky rád (16. 6. 1919). Odchodom maďarského vojska začiatkom júla sa však situácia začala stabilizovať, zanikla aj Slovenská republika rád a opätovne sa do popredia dostala aj otázka súpisnej akcie. Ako rozhodujúci okamih súpisu bola stanovená polnoc z 20. na 21. august 1919. Zber údajov sa mal realizovať v teréne od 21. augusta do 31. augusta.

Finančné krytie nákladov vychádzalo z modelu uhorského sčítania ľudu z roku 1900 opierajúceho sa o duálne financovanie štátom a obcami. Obce mali kryť náklady spojené s realizáciou sčítania vo svojom okrsku (okrskoch). Išlo predovšetkým o dopravné tlačovín a ich distribúciu, ako aj diéty – odmeny pre sčítacích komisárov. Tie sa odvíjali od vtedajších platových pomerov, ako aj podmienok práce a situácii v obci, pričom základom pre ich výpočet bola vopred stanovená priemerná odmena za jednu sčítanú osobu. K tomu sčítací komisár si mohol nárokovať stravné a cestovné, ak nepochádzal z prideleného sčítacieho okrsku. Štát mal financovať predovšetkým tlač potrebných hárkov a ostatných potrebných materiálov. V konečnom dôsledku tak predbežná finančná kalkulácia znamenala, že drvivú väčšinu nákladov spojených so súpisom budú refundovať obce (bližšie *Tišliar*, 2007).

SČÍTACIE TLAČIVÁ, OBSAHOVÉ PRVKY SČÍTANIA ĽUDU A METODICKÉ INŠTRUKCIE PRE ICH VYPLŇANIE

Nemenej dôležitou bola v prípravnej fáze aj otázka tlačovín, ktoré sa mali použiť k realizácii samotného sčítania. Pôvodná myšlienka postaviť sčítanie na osobnom sčítacom hárku bola veľmi rýchlo opustená. Okrem iného k tomu prispel aj nedostatok papiera a vyťaženosť tlačiarň (bližšie napr. *Mráz*, 1920). Základom sa tak stal prehľadný sumár za každý dom v podobe *Domovného výkazu* (pozri Príloha, obr. 1). Mal byť vyplnený pre každú samostatnú budovu, ale aj skupinu budov, ktoré patrili k sebe (napr. hospodárske budovy, stajne a pod.). Vypisoval sa aj pre neštandardné priestrešia (napr. salaše, lode, budy a pod.), ktoré nemali domové číslo, ale v čase sčítania boli obývané (*Tišliar*, 2007). Pre zber údajov bol k dispozícii v národnostne zmiešaných obciach tiež *Domovný výkaz* v maďarskom alebo nemeckom jazyku.

Za každý sčítací okrskok, resp. obec (ak tvorila jeden sčítací okrskok) mali sčítací komisári následne vytvoriť z *Domovných výkazov* sumárny hárok v podobe *Súhrnu okršlekového / obecného*. V prípade väčších obcí s viacerými sčítacími okrskami sa mala vytvoriť špeciálna skupina sčítacích komisárov, ktorý takýto podklad pripravili. Zo sumárnych hárkov za okrsky sa následne pripravovali okresné (*Okresný prehľad*) a župné sumáre (*Župný (stoličný) prehľad*).

Posledným sčítacím tlačivom bol špecifický hárok s názvom *Výkaz osôb súcích mimo Slovenska na prácach ako saisonní robotníci*, do ktorého sa zapisovali osoby, ktoré sa v čase sčítania nachádzali mimo územie Slovenska. Pôvodne nešlo o plánovaný hárok, no jeho vznik si vyžiadalo špecifické letné obdobie zberu údajov a s tým spojený dočasný odchod nemalého počtu osôb na sezónne práce do zahraničia. Na úrovni obcí vykazoval získané údaje o nich a to v čiastočne obmedzenom rozsahu¹⁵⁾ v porovnaní s *Domovným výkazom*.

K metodickej stránke boli k sčítaniu pripravené dve inštruktážne príručky. Všeobecná popisovala celkovú organizáciu sčítania a zvláštna bola určená pre sčítacích komisárov (*Podrobné poučenie pre*

15) Do hárku sa zapisovali informácie o bydlisku osôb (župa, obec, číslo domu), meno a priezvisko, pohlavie, rodinný stav, vek, rodisko, národnosť a náboženstvo.

popisujúcich povereníkov) a slúžila ako návod ako vypisovať jednotlivé hárky.

Ako sme uviedli vyššie, základným sčítacím tlačivom bol *Domovný výkaz*, do ktorého sa mali zaznamenať všetky predpísané zisťované údaje. Po obsahovej stránke sa *Domovný výkaz* skladal z dvoch strán.

Na prvej strane sa uvádzal názov župy (stolice), názov obce v slovenskom jazyku, ako aj úradný názov používaný v roku 1917. Ďalej sa vypisovalo číslo domu, meno a priezvisko majiteľa bytu, pričom sa mali explicitne uviesť aj prípady, keď byt bol prázdny, alebo išlo o rôzne typy kolektívneho ubytovania (nemocnica, väzenie a pod.).

Hlavná časť prvej strany hárku obsahovala údaje o čísle bytu, prostredníctvom, ktorého boli oddelované bytové domácnosti a následne meno a priezvisko držiteľa bytu a jeho zamestnanie. Išlo priamo o vlastníka alebo nájomcu. U prítomných osôb sa pritom malo zisťovať nielen súčasné priezvisko, ale aj uviesť či nedošlo k administratívnej zmene priezviska za poplatok (nie vydajom). Tieto informácie mali prispieť k určeniu rozsahu pomadařčovania slovenských mien.

V ďalšej rubrike sa zisťovali vzťahy prítomných osôb k držiteľovi bytu. Možné pritom bolo uviesť nielen rodinné väzby, ale aj osoby v pracovnoprávnom vzťahu, ako slúžka, učeň, sezónny robotník, alebo osoby bývajúc v podnájme, či náhodne prespávajúce v byte, či osoby na návšteve.

Pohlavie prítomných osôb sa v hárku vypĺňalo čiarkou v príslušnom stĺpci (mužské, ženské). Rovnako sa postupovalo v prípade rodinného stavu: slobodný(á), ženatý (vydatá), vdovec (vdova), rozsobášený(á). V inštrukciách k sčítaniu ľudu existovalo ešte spresnenie týkajúce sa spoločne žijúcich osôb bez uzavretia právoplatného manželstva, aby týmto nebol uvádzaný rodinný stav ženatý / vydatá. Za rozsobášené osoby sa považovali všetky osoby, ktoré boli súdne rozlúčené alebo rozvedené (Tišliar, 2007).

Aj keď sa na metodických poradách k sčítaniu hovorilo o vykazovaní veku v dokončených rokoch, v *Domovnom výkaze* bola napokon uvedená formulácia o potrebe zisťovania presného roku narodenia.¹⁶⁾ Pri deťoch do jedného roku života mali sčítací komisári navyše ešte zisťovať aj presný deň a mesiac narodenia.¹⁷⁾

Poslednou rubrikou prvej strany *Domovného výkazu* boli údaje o rodisku sčítanej osoby. Zisťovala sa obec a stolica, kde sa dotyčný narodil. Ak rodisko bolo mimo územie Slovenska, mal sa uviesť názov štátu.

Na druhej (zadnej) strane *Domovného výkazu* sa najprv zisťovali údaje o mestskej štvrti a názve ulice (triede, námestí), v ktorej sa dom nachádzal. Ak išlo o špecifické typy obydlí (cigánske budy, komediantské vozy, lode, plte a pod.), prípadne budovy v roztratených osídlenia (lazy, kopanice, pusty) malo sa uviesť ich slovenské a úradné pomenovanie z roku 1917.

V hlavnej časti zadnej strany sa najprv zisťovali údaje o národnosti. Predtlačenej bolo celkovo 5 možností, pričom sa začiatočným písmenom mala uviesť konkrétna národnosť: Slováč (=S), Čech (=Č), Rusín (=R), Maďar (=M), Nemec (=N). Posledný piaty stĺpec bol určený pre vpisovanie inej národnosti, ktorú bolo potrebné slovné konkretizovať (napr.: Poliak, Rumun, Srbochorvát, Cigáň, Rus, Francúz, Angličan, Ital atď.).

Aj keď zber údajov o aktuálnej a neskreslenej národnostnej štruktúre obyvateľstva Slovenska bol jedným z ústredných motívov realizácie sčítania ľudu, je potrebné doplniť, že získané informácie mali neskôr slúžiť aj pre vedecké účely a najmä mali pomôcť pri bežnej dennej práci miestnych úradov (Tišliar, 2007).

V porovnaní s predchádzajúcimi uhorskými sčítaniami však zisťovanie národnostného zloženia bolo po metodickej stránke značne odlišné. Kým uhorské sčítania operovali s materinským jazykom ako určujúcim znakom etnickej príslušnosti, sčítanie ľudu 1919 túto prax odmietlo. Príčinou bola skutočnosť, že posledné uhorské sčítanie z roku 1910 v inštrukciách

16) Dôsledné dodržiavanie tohto nariadenia však pri analytických účeloch znamená nemožnosť identifikácie jednoznačného dokončeného veku osoby, keďže rozhodujúcim okamihom sčítania nebol koniec roka (polnoc z 31.12. na 1.1.), ako tomu bolo zvykom v uhorských sčítaniach.

17) Pri akýchkoľvek pochybnostiach mal možnosť komisár požiadať o rodný list. V prípadoch, keď osoba takýto doklad nevladla ani nevedela ani rok narodenia, sa mal uviesť aspoň približný rok narodenia.

pre sčítacích komisárov definovalo materinskú reč nielen ako reč, ku ktorej sa osoba prizná, resp. ktorou osoba najradšej hovorí, ale aj ako reč, ktorú sa dieťa naučilo v škole. Práve táto odlišnosť od rodnej reči matky bola kritizovaná ako štatistický spôsob zvyšovania maďarského elementu na Slovensku, keďže maďarčina bola nielen úradným, ale aj vyučovacím jazykom (bližšie *Tišliar*, 2007). Pre zamýšľané potreby preto takýto spôsob zisťovania bol neprijateľný, a rozhodujúcim sa stal prístup založený na slobodnom rozhodnutí sčítaných osôb.

Národnosť bola v sčítaní ľudu 1919 definovaná ako slobodné prihlásenie sa k nej na základe vnútorného presvedčenia. Ako píše ďalej *Tišliar* (2007, s. 58), v inštrukciách pre sčítacích komisárov sa národnosť charakterizovala ako národno-politické presvedčenie duševne zdravých jednotlivcov, starších ako 14 rokov podľa kmeňovej príslušnosti k určitému národnému celku alebo národu.

S touto definíciou však súviselo niekoľko problémov. Prvý bol diskutovaný už v prípravnej fáze a týkal sa Židov. Medzi tzv. zvláštnymi národnosťami, ako bolo označovaných 5 vyššie menovaných a priamo v *Domovnom výkaze* predtlačенých národností, židovská národnosť absentovala. Vzhľadom na definíciu národnosti však nemalo byť bránené osobám sa k tejto národnosti hlásiť, ale túto skutočnosť mohli vyjadriť len v rubrike iná národnosť.

Druhým bol zvláštny spôsob zapisovania českej a slovenskej národnosti v jednej a tej istej rubrike (pozri Príloha obr. 1). Keďže platila zásada iba jednej národnosti, sčítané osoby sa mohli prihlásiť v realite len k jednej alebo druhej. Záverečné sumáre na konci Domovného hárku však umelo vytvárali československú národnosť a v takejto podobe boli následne publikované aj definitívne výsledky v pramennom diele zo sčítania ľudu.¹⁸⁾

Ďalšia diskutovaná situácia bola pri zapisovaní národnosti osôb mladších 14 rokov. Tá mala byť uvedená podľa národnosti rodičov, no v prípadoch národnostne zmiešaných manželstiev neexistoval jednotný úzus ako postupovať. Ako je možné vidieť na vzorke dochovaných *Domovných výkazov* (pozri *Tišliar*, 2007), častejšie sa uvádzala národnosť otca.

Špecifickými boli tiež prípady, keď ani jeden z rodičov už nebol nažive. Podľa inštrukcií mali sčítací komisári uviesť národnosť, ku ktorej by sa hlásili, ak by boli živí (*Tišliar*, 2007). V prípade chorobomyseľných a slabomyseľných mala byť národnosť určená podľa reči, ktorou rozprávali.

Okrem národnosti sa zisťovala v sčítaní ľudu 1919 tiež reč, ktorou osoba rozpráva. Táto mala byť konkrétne slovne v rubrike uvedená (napr. po slovensky, nemecky, maďarsky, francúzsky atď.).

Otázka vierovyznania bola obdobne ako pri národnosti vnímaná ako osobná vec sčítaného. Inštrukcie však v tomto prípade vyžadovali zapísať také vierovyznanie, ku ktorému bola osoba oficiálne registrovaná. V sčítacom hárku bolo konkrétne predtlačенých 5 náboženstiev, ktoré sa zapisovali prostredníctvom uvedených skratiek: rímskokatolícke (=k.), gréckokatolícke (unistské) (=un.), evang. augsb. vyzn. (luteránske) (=l.), evang. helv. vyzn. (reformátske) (=r.), židovské (israelitské) (=ž.). Posledná šiesta rubrika bola ponechaná pre skupinu iné, pričom bolo nutné slovne konkretizovať o aké náboženstvo sa jedná (gréckovýchodné = pravoslávne, unitár, baptista atď.). Do tejto rubriky boli zapisované aj osoby bez vyznania. Od nich však mali sčítací komisári vyžadovať potvrdenie, že nie sú registrovaní v žiadnej cirkvi. Výnimkou boli nepokrstené deti, ktorých náboženské vyznanie sa stotožňovalo s prostredím, v ktorom boli vychovávané.

Vzdelanie, ako bola nazvaná ďalšia premenná zisťovaná v sčítaní ľudu 1919 na Slovensku, bola v skutočnosti snaha získať obraz o znalosti čítania a písania. Do predmetného stĺpca sa uvádzalo, či sčítaný vie čítať i písať, vie len čítať alebo nevie ani čítať ani písať.

Špecifickou časťou sčítania boli otázky týkajúce sa nedávno ukončenej svetovej vojny. Prvou otázkou sa zisťovalo, či osoba k rozhodujúcemu okamihu sčítania vykonáva aktívnu vojenskú službu. Za takú sa podľa inštrukcií nepovažoval stav trvalej dovolenky, vojaci na odpočinku, penzionovaní alebo inak mimo služby (*Tišliar*, 2007). Priamo k prvej svetovej vojne bola viazaná druhá otázka, prostredníctvom ktorej bola snaha zistiť aktívnu účasť na nej. Ako vojenská služba

18) Identifikácia osôb zvlášť slovenskej a českej národnosti je možná len pri práci s originálnymi sčítacími *Domovnými výkazmi*.

prítom nemalo byť brané vykonávanie vojnových prác. Tretou otázkou sa zisťovalo poberanie invalidnej renty. V praxi sa v sčítacích hárkoch tieto skutočnosti mali zaznačiť odpoveďou áno / nie, pričom sa vyplňali len pre mužskú časť populácie. Ako ukázali prítom analýzy dochovaných *Domovných výkazov*, sčítací komisári tieto informácie logicky nezisťovali u mladších chlapcov a prvé údaje tohto druhu nachádzame až u osôb vo veku 16 alebo 17 rokov (Tišliar, 2007).

Príame dôsledky vojnového konfliktu na domácnosti sa snažila zistiť predposledná časť druhej strany *Domovného výkazu*. Snahou bolo jednak získať údaje o počte osôb, ktoré chýbajú v domácnosti (a bežne tu bývali) z dôvodu úmrtia na fronte, v dôsledku vojnových zranení, či choroby získanej vo vojne. Ďalej išlo o osoby, ktoré boli zajaté v cudzine a do rozhodujúceho okamihu sčítania sa stále nevrátili. V poslednej rubrike tejto časti hárkou sa uvádzali počty nezvestných osôb. Inštrukcie sčítacím komisárom poukazyvali na to, že uvedené informácie majú byť získané od hlavy domácnosti, ak táto o nich má vedomosť, pričom predmetné rubriky majú charakter poznámky.

Práve posledný stĺpec druhej strany *Domovného výkazu* bol určený pre špeciálne poznámky. V prvom rade mal byť tento priestor určený pre podpis hlavy domácnosti, ktorým potvrdzoval správnosť uvedených údajov v sčítacom hárkou. V prípadoch, keď táto osoba nevedela písať, pravdivosť informácií bola stvrdená značkou a menom, ktoré dopísal sčítací komisár. Okrem toho sa sem mohli uviesť osoby, ktoré neboli v rozhodujúcom okamihu sčítania prítomné v domácnosti. Rovnako v tejto rubrike boli uvádzané prípadné zmeny alebo opravy, ktoré boli dodatočne realizované s vedomím prednostu domácnosti.

Rovnako ako na prvej strane *Domovného výkazu*, v poslednom riadku bol vyhotovený sumár za všetky zisťované údaje. Samotný hárok ukončoval podpis sčítacieho komisára (a najčastejšie aj s dátumom zberu), ktorý mal overovaciu funkciu a mal zaručiť správnosť vyplnenia hárkou.

ÚZEMNÁ PRÍPRAVA, ZBER ÚDAJOV A NIEKTORÉ PROBLÉMY S TÝM SPOJENÉ

V rámci územnej prípravy pred samotným terénnym zberom údajov mali miestne samosprávy pripraviť

zoznam všetkých domov, skontrolovať ich čísla a odstrániť prípadné chyby. Do týchto zoznamov prítom mali byť zahrnuté aj budovy, ktoré neboli určené na bývanie, ale v čase týchto prípravných prác boli obývané.

V ďalšom kroku boli vymedzené sčítacie okrsky. Vychádzalo sa prítom z veľkosti sčítacieho okrsku z posledného uhorského sčítania ľudu. Na jedného sčítacieho komisára malo pripadať priemerne 600 osôb žijúcich v 100 domoch na ploche 10 km². Pôvodne sa prítom uvažovalo, že jeden sčítací okrskok bude tvorený najviac jednou obcou. Napokon sa najmä z personálnych dôvodov rozhodlo, že okrskok môžu tvoriť aj viaceré menšie obce. Naopak vo väčších obciach malo vzniknúť viacero okrskov v zmysle vyššie uvedených pravidiel na jeho veľkosť.

V praxi sa sformovalo približne 5500 sčítacích okrskov, čo znamenalo mať k dispozícii aj toľko sčítacích komisárov (*popisujúcich povereníkov*). Funkcia sčítacieho komisára bola charakterizovaná ako občianska povinnosť a odmietnuť ju mohol iba lekár a človek, ktorý dovŕšil 60 rokov, prípadne preukázateľne chorá osoba. Počas výkonu sčítania mali tieto osoby nárok na dovolenku s plnou výškou platu. Každá osoba vykonávajúca funkciu sčítacieho komisára mala dostať menovací dekrét, ktorým sa mohla preukazovať, pričom v prípade potreby mohla požiadať o vojenskú asistenciu (Tišliar, 2007).

Práve nedostatok spoľahlivých sčítacích komisárov pri samotnom zbere údajov sa ukázal byť hlavným problémom. Samotný výber spoľahlivých osôb bol ponechaný na jednotlivých županoch, ktorí mali vytvoriť zoznam kandidátov dodaných pre jednotlivé obce slúžnovskými úradmi, resp. samotnými obcami. Do úvahy prítom prichádzalo aj zapojenie vhodných osôb z Česka, či vojakov (v civilnom oblečení). Úrad splnomocneného ministra v spolupráci s Ministerstvom školstva a národnej osvety však reagovali neskoro a výnos o realizácii sčítania na Slovensku bol zverejnený až 18. augusta, teda necelé 2 týždne pred začiatkom plánovaného zberu údajov v teréne. Výzvy smerované najmä k českým učiteľom tak prichádzali často až v čase, keď samotná sčítacia akcia už mala prebiehať.

V dotazníkovom prieskume realizovanom štatistickým úradom na prelome rokov 1919 a 1920 sa dozvedáme, že v niektorých okrskoch sčítavali

nedospelé osoby, na jedného sčítacieho komisára pripadalo viac obvodov, prípadne komisári neboli ani riadne menovaní (bližšie Mráz, 1921). S nedostatkom komisárov súviseli aj situácie, keď sa zber údajov značne predlžoval. Napríklad v dvoch najväčších mestách Slovenska sčítanie končilo až v druhej polovici septembra (Mráz, 1920; 1921). O nemalých logistických problémoch svedčí aj záznam o sčítacom komisárovi, ktorý odovzdal sčítací materiál po 101 dňoch (4. decembra 1919), keď celkovo sčítal viac ako 12 tisíc osôb. Situáciu pritom len čiastočne pomohol vyriešiť nábor dobrovoľníkov z českých krajín. Najväčšie personálne problémy vznikali v národnostne zmiešanom a predovšetkým maďarskom prostredí. Umiestnenie česky prípadne nemecky hovoriaceho komisára do kultúrnej i jazykovo neznámeho prostredia situáciu so zberom štatistického materiálu ešte viac komplikovalo. Výsledkom tak bola často odkázanosť na svojpomocné zaobstaranie tlmočníkov, čo celý proces ďalej len predlžovalo.

V dotazníkovom prieskume tiež viacerí komisári poukazovali na nevhodný výber obdobia sčítania. Letné mesiace boli spojené s intenzívnymi prácami na poli, čo komplikovalo značne zber údajov. Opakované návštevy domácností neúmerne predlžovali celú sčítaciu akciu. Navyše, ako sme uviedli vyššie, nezanedbateľný počet osôb nemohol byť sčítaní priamo v domácnosti v dôsledku dočasného odchodu na sezónne práce. Tým sa prehlbovali obavy týkajúce sa úplnosti sčítaných osôb v jednotlivých domácnostiach.

Rovnako problémy pri zbere údajov vyplývali aj s nedostatočnej propagácie sčítacej akcie. V druhej polovici júla a tiež v auguste síce vyšli tlačou (napr. v Slovenskom denníku zo dňa 20. júla 1919, Národné noviny 22. augusta 1919) krátke oznamy o pripravovanom sčítaní, no celkovo bolo možné atmosféru v tlači hodnotiť, akoby ani samotné médiá už neverili, že k realizácii skutočne dôjde. Preto asi najdôležitejším informačným kanálom pre širšie obyvateľstvo sa stali verejné vyhlášky. Tie sa však do obcí dostávali veľmi neskoro, často dokonca až v čase, keď už mal prebiehať terénny zber údajov.¹⁹⁾ Najmä vo východoslovenských župách sčítací komisári narážali na úplnú absenciu akýchkoľvek informácií o realizácii

sčítania, a to nielen medzi obyvateľstvom, ale aj u osôb pracujúcich na obecných úradoch. Nemalá časť miestneho obyvateľstva sa tak o realizácii nejakého sčítania prvýkrát dozvedela až pri návšteve domácnosti sčítacím komisárom.

Nedostatočná informovanosť v kombinácii s búrlivým obdobím tesne po prvej svetovej vojne a vojne s Maďarskou republikou rád dávali široký priestor na vznik rôznych fám a zvestí týkajúcich sa sčítania. Napríklad sa tvrdilo, že kto sa sčíta a prihlási za Slováka bude musieť narukovať k vojsku. Najmä v pohraničných oblastiach tieto protislovenské agitácie nachádzali svoju živnú pôdu. Ďalšou fámou bolo, že sčítanie je nástroj na prípravu zvýšenia daní, rekvirovanie majetku, pridelenie pôdy, či zlepšenie zásobovania. Iní v súpise videli prípravnú akciu na kolkovanie peňazí, či plebiscit určujúci rozdelenie Slovenska medzi susedné štáty. Tvrdilo sa tiež, že ten kto v súpise uvedie, že nevie čítať alebo písať bude musieť nastúpiť do školy a pod. Aj napriek týmto a niektorým ďalším excesom (bližšie napr. *Tišliar*, 2007) bol priebeh samotného zberu údajov v teréne vo všeobecnosti hodnotený ako pokojný.

PUBLIKÁCIA VÝSLEDKOV

Nielen cesta k samotnej realizácii povojnového sčítania ľudu na Slovensku v roku 1919 bola značne komplikovaná, ale aj následné spracovanie a publikovanie získaných výsledkov sa nezaobišlo bez problémov.

Ako uvádza *Dr. Jozef Mráz* (1920), vôbec prvé predbežné údaje boli prezentované až v decembri 1919 ministrom Šrobárom na poradách slovenských poslancov a županov v Košiciach. O niečo viac ako rok neskôr však *Mráz* (1920, s. 1) konštatuje, že „od té doby (myslené rozhodujúci okamih sčítania) uplynul více než rok, aniž by kromě naprosto skromných zpráv v denních listech uveřejněných bylo co známo o výsledcích tohoto sčítání.“

Aj keď o sčítací materiál viackrát žiadal Štátny štatistický úrad a ponúkol aj možnosť spracovať a publikovať štatistický lexikón obcí (bližšie pozri *Mráz*, 1920; *Tišliar*, 2007), na tieto žiadosti Úrad

19) ŠA Košice, p. Rožňava, f. MM Jelšava, škat. č. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm.

ministra s plnou mocou dlho nereagoval a vydanie definitívnych výsledkov riešil vo svojej rézii.

Môžeme predpokladať, že v spojitosti s napokon publikovanými údajmi bol rozsah zverejnených výsledkov už významným spôsobom ovplyvňovaný rozhodnutím realizovať prvé československé sčítanie v roku 1920. To znamenalo, že sa zo sčítania ľudu z roku 1919 plánovali zverejniť len najdôležitejšie údaje a s publikovaním ostatných sa viac menej ani nerátalo (Tišliar, 2007).

Hlavný cieľ sčítania sa napokon premietol aj do spracovania výsledkov už v primárnej fáze, a to pri konštrukcii obecných a župných sumárov. Konkrétne z nich boli vynechané údaje o domácnostiach, znalosti jazykov, gramotnosti obyvateľstva, ako aj všetky otázky týkajúce sa vojenských záležitostí a účasti v skončenej svetovej vojne. To sa následne odzrkadlilo aj na výslednej podobe jediného pramenného diela, ktoré zo sčítania ľudu na Slovensku z roku 1919 bolo vydané.

Definitívne výsledky boli publikované v topografickom lexikóne obcí v septembri 1921 pod názvom *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*.²⁰⁾ Okrem úvodného slova je rozdelený do 7 samostatných častí. Najrozsiahlejšia a po obsahovej stránke najhodnotnejšia je miestopisná časť (pozri Príloha, obr. 2). Tá je najprv rozdelená do 16. podkapitol podľa abecedného poradia jednotlivých žúp. V rámci nich sú následne publikované údaje roztriedené podľa slúžnovských okresov, resp. miest so zriadeným magistrátom a následne abecedne podľa názvov jednotlivých obcí. V prípade, že v rámci obce existovali ešte menšie časti (lazy, dvory, samoty, pusty), tieto boli uvedené menším písmom pod názvom obce. Samotný názov sídla bol publikovaný v slovenčine, ako aj v pôvodnom (maďarskom) názve z obdobia okolo roku 1910. V treťom stĺpci sa uvádzal počet domov sčítaných v danej obci. Samotné charakteristiky prítomného obyvateľstva prezentovali nasledujúce stĺpce 4–17. Jednak išlo o celkový počet osôb, ako aj ich rozdelenie podľa pohlavia a tiež počet osôb podľa národnosti (česko-slovenskej, rusínskej, maďarskej, nemeckej, inej) a vierovyznania (katolíckeho, gréckokatolíckeho, evanjelického a.v., evanjelického reformovaného, židovského, iného).

V poslednej časti miestopisu boli postupne publikované údaje prezentujúce sídlo notariátu a matriky, okresného súdu, daňového úradu, poštového úradu, telegrafu (spolu so vzdialenosťou od obce v km), železničnej a četnickej stanice a farského úradu.

Význam lexikónu tak spočíval nielen v prezentácii údajov zo sčítania ľudu, ale aj v identifikácii sídel, vrátane lazov a samôt, ako aj v zachytení aktuálneho územnosprávneho členenia z roku 1919, či v publikovaní doplňujúcich informácií o dostupnosti úradov v tomto období (Tišliar, 2020; Tišliar, 2015b; Šprocha – Tišliar, 2009).

Druhá časť lexikónu prezentovala porovnávajúcu tabuľku vybraných údajov z rokov 1880, 1890, 1900, 1910 a 1919 podľa slúžnovských okresov, miest so zriadeným magistrátom a správnych miest. Konkrétne išlo o celkový počet obyvateľov, počet osôb podľa národnosti (česko-slovenskej, rusínskej, maďarskej, nemeckej, inej) a pohlavia. Okrem toho prezentovala tiež počet obcí zoradených podľa podielu československého obyvateľstva, a to s väčšinovým (roztriedené do intervalov: 90–100, 80–90, 70–80, 60–70, 50–60 %) alebo menšinovým zastúpením (0,01–10, 10–20, 20–30, 30–40, 40–50 %).

V tretej časti boli publikované v podstate rovnaké údaje (s výnimkou počtu domov), ale za župné zriadenie podľa stavu v čase publikovania lexikónu. Okrem absolútnych údajov boli pripojené aj relatívne zastúpenia jednotlivých národnostných skupín pre roky 1880–1919.

Štvrtá časť prezentovala celkový prehľad počtu obyvateľov na Slovensku, a to tiež v triedení podľa národnosti (za roky 1880–1919) a pre rok 1919 aj podľa pohlavia a náboženského vyznania (absolútne i relatívne). Okrem toho bol publikovaný tiež celkový súhrn počtu obcí na Slovensku podľa zastúpenia československého obyvateľstva vo vyššie uvedenom intervalovom rozdelení pre roky 1880–1919. Poslednými časťami *Soznamu miest* bol miestny register, zoznam zmien, ku ktorým došlo počas zostavovania topografického lexikónu a tlačové chyby.

Ako sme už uviedli vyššie, záujem o výsledky a najmä pôvodný sčítací materiál v podstate ihneď po skončení akcie prejavil Štátny štatistický úrad v Prahe.

20) Zaujímavosťou je, že *Soznam miest...* je datovaný k roku 1920, no reálne bol publikovaný až v spomínanom roku 1921.

Rovnako pre neho boli cenné aj praktické skúsenosti s realizáciou samotnej sčítacej akcie. Pôvodná myšlienka využiť tento materiál ako náhradu za sčítanie ľudu 1921 (za slovenskú časť) bola veľmi rýchlo zamietnutá aj vzhľadom na kvalitu, rozsah získaných údajov a problémy spojené s priebehom zberu údajov. Samotný materiál bol napokon odstúpený Prahe v rokoch 1921/1922, no dodnes zostáva otázkou k čomu mal reálne slúžiť. V roku 1929 bol ďalej podstúpený archívu Ministerstva vnútra Československej republiky, kde ho uložili až do jeho likvidácie v zberných surovinách v období po druhej svetovej vojne. V súčasnosti tak existuje už len veľmi malá časť originálnych *Domovných výkazov* z nitrianskej oblasti. To v praxi tiež znamená, že okrem údajov publikovaných v topografickom lexikóne sa nezachovali žiadne iné údaje z tohto sčítania.

ZÁKLADNÁ ANALÝZA VÝSLEDKOV SČÍTANIA ĽUDU Z ROKU 1919

Podľa pramennej publikácie sčítania ľudu z roku 1919 bolo celkovo sčítaných k rozhodujúcemu okamihu 2 948 307 osôb. Ako sme uviedli v predchádzajúcej časti, do súhrnu však boli zarátané údaje aj za 32 obcí, ktoré patrili pod správu Podkarpatskej Rusi, preto počet prítomných osôb na území Slovenska dosahoval 2 923 214 osôb. Ako je zrejmé z tab. 1, medzi sčítaniami dlhodobo dochádzalo k nárastu počtu obyvateľov, no výsledky z roku 1919 predstavovali určitú výnimku, keďže v porovnaní s údajom z roku 1910 došlo k miernemu poklesu. Ten mohol byť na jednej strane priamym výsledkom nedávnych vojnových udalostí a vzniku demografickej krízy, keď došlo k prudkému poklesu sobášnosti, plodnosti a nárastu úmrtnosti a teda celkovému úbytku obyvateľstva (bližšie napr. *Šprocha – Tišliar*, 2018). Okrem toho negatívne na početnosť obyvateľstva na Slovensku vplývala aj povojnová emigračná vlna maďarského úradníctva s rodinami. Išlo najmä o dôsledok zmien v úradovaní, kde sa vyžadovala znalosť slovenského, resp. českého jazyka, zloženie sľuby vernosti Československu a pod. (*Tišliar – Šprocha*, 2012). Pre úplnosť doplníme, že smerom do novej republiky smerovala skupina repatriantov (*Šprocha a kol.*, 2014).

Určitý problém pri hodnotení celkového počtu obyvateľstva a najmä jeho priestorového

rozmiestnenia, ako aj samotnej pohlavnej štruktúry môže predstavovať dislokácia vojakov. Dr. Jozef Mráz na metodických poradách v Žiline trval na dôslednom rozlíšení vojenského a civilného obyvateľstva s odôvodnením, že znalosťou miestnych, prípadne okresných pomerov nemožno poznať celkový stav „armády“. Župné a ústredné úrady, kde sa mali výsledky zhromažďovať považoval za dostatočne diskrétny a spoľahlivý. Napokon na základe uznesenia bolo o tejto záležitosti informované aj Ministerstvo vojny ČSR, ktoré v spojitosti so sčítaním vojenských osôb nemalo pripomienky. Publikované údaje však nesmeli umožniť identifikovať ich početnosť a presné umiestnenie, keďže tieto informácie boli považované za štátne tajomstvo (*Tišliar*, 2008).

Vo všeobecnosti v populácii Slovenska mali podľa výsledkov moderných sčítaní ľudu prevahu ženy. Tá sa navyše v druhej polovici 19. storočia v dôsledku masovej emigrácie za prácou (najmä mužského elementu) prehľbovala. Svoju maximálnu úroveň dosiahla v roku 1900, keď na 1 000 žien pripadalo len niečo viac ako 870 mužov. V poslednom uhorskom sčítaní sa tento nepomer čiastočne zmiernil, keďže index maskulinity vzrástol tesne nad 930 mužov na 1 000 žien. Veľmi podobné výsledky prinieslo aj sčítanie ľudu z roku 1919, keď na 1 000 žien pripadalo približne 932 mužov.

Najvýraznejšie odchýlky od tohto priemeru nachádzame na severe Slovenska, a to predovšetkým v oblasti Oravy a najmä Kysúc. V tomto priestore bola výrazná prevaha ženskej časti populácie predovšetkým výsledkom vystaňovalctva a odchodu mužov za prácou. Vzhľadom na skutočnosť, že definitívne údaje boli spracované za prítomné obyvateľstvo, identifikovaný nepomer pohlaví mohli ovplyvňovať aj dočasné (krátkodobé) odchody mužov za prácou do neďalekej ostravskej banskej oblasti. Okrem toho bola táto oblasť tiež známa podomovým obchodom, drotárstvom, ktoré sa viazali najmä na mužský element.

Opačná situácia z hľadiska pomeru pohlaví vznikala najmä v južnom prihraničnom priestore. Môžeme predpokladať, že pod tento stav sa podpísala predovšetkým dislokácia vojenských posádok tesne po vojenskom konflikte s Maďarskom. Nadpriemerné zastúpenie mužov tiež nachádzame v dvoch najväčších mestách Slovenska. V ich prípade išlo najmä o efekt imigrácie mužov za prácou.

Z hľadiska hustoty obyvateľstva výsledky sčítania ľudu z roku 1919 potvrdili vyššiu koncentráciu osôb na západnom Slovensku. Kým priemerne na 1 km² pripadalo približne 60 osôb, v Bratislavskej a Nitrianskej župe dosahoval tento ukazovateľ hranicu 77 resp. takmer 84 osôb. Naopak najnižšiu hustotu nachádzame na severe Slovenska v Liptovskej a Oravskej župe s približne 36 osobami na 1 km² (bližšie napr. *Tišliar*, 2007).

Jedným z najdôležitejších obsahových prvkov, ktorý v podstate stál aj za zrodом myšlienky realizovať samotné sčítanie ľudu v roku 1919, bola národnostná skladba obyvateľstva. Ako je zrejmé z nasledujúcej tab. 1, medzi sčítaním 1910 a 1919 predovšetkým výrazne klesol podiel osôb maďarskej národnosti a naopak vzrástlo zastúpenie osôb hlásiacich sa k slovenskej resp. česko-slovenskej národnosti. Tento trend potvrdilo následne aj československé sčítanie z roku 1921. Mierne klesla tiež váha osôb nemeckej a rusínskej národnosti, kým opačne sa zvyšovalo zastúpenie osôb deklarujúcich príslušnosť k iným ako spomenutým národnostným skupinám. Pokles maďarského elementu na území Slovenska je možné vysvetľovať nielen odlišným spôsobom štatistického zisťovania národnostnej skladby obyvateľstva oproti uhorským sčítaniam, ale aj fyzickým odchodom najmä maďarských úradníckych zložiek po rozpade Rakúsko-Uhorska.

Z priestorového hľadiska výsledky sčítania ľudu z roku 1919 potvrdili viaceré historicky sa formujúce národnostné diferencie. Prevahu česko-slovenská národnosť mala predovšetkým v priestore západného a stredného Slovenska s výnimkou južných prihraničných okresov. Tie sa vyznačovali vyšším zastúpením osôb deklarujúcich maďarskú národnosť, pričom obzvlášť výraznú prevahu dosahovali v Komárňanskej župe. Nemecká národnosť sa viazala s historickými priestormi nemeckých ostrovov, a to v Bratislave a niektorých okresoch v jej okolí (Svätý Jur, Pezinok), ďalej v hornonitrianskej a kremnickej oblasti a na Spiši na východe Slovenska (bližšie k tejto problematike napr. *Rábik*, 2006; *Tišliar*, 2008).

Výsledky sčítania ľudu z roku 1919 potvrdili značnú stabilitu náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. Poukazuje na to aj komparácia získaných údajov s výsledkami sčítaní ľudu z rokov 1910 a 1921 (tab. 2).

Dlhodobu najvyššiu zastúpenie vykazovali osoby hlásiace sa k rímskokatolíckemu vierovyznaniu. Ich podiel v roku 1919 prekročil na Slovensku hranicu 71 %. S výrazným odstupom druhým najpočetnejším vierovyznaním boli evanjelici augsburského vierovyznania, ktorých podiel sa pohyboval po prvej svetovej vojne tesne pod hranicou 13 %. Rovnako mierne kleslo zastúpenie reformovaných evanjelikov pod úroveň 5 %. Keďže tieto náboženské skupiny boli

Tab. 1: Národnostná (etnická) štruktúra obyvateľstva Slovenska podľa výsledkov sčítaní ľudu v rokoch 1910, 1919 a 1921 / National (ethnic) structure of the population of Slovakia according to the results of the Population Censuses in 1910, 1919, and 1921

Rok / Year	Spolu / Total	Slovenská (československá) Slovak (Czechoslovak) ^{*)}	Maďarská Hungarian	Nemecká German	Rusínska Ruthenian ^{**)}	Iná / Other
Počet obyvateľov / Population						
1910	2 926 833	1 685 653	896 338	196 948	97 014	50 880
1919	2 923 214	1 954 446	689 565	143 466	81 332	54 405
1921	3 000 870	2 025 003	650 597	145 844	88 983	90 498
Podiel (v %) / Share (in %)						
1910	100,0	57,6	30,6	6,7	3,3	1,7
1919	100,0	66,9	23,6	4,9	2,8	1,9
1921	100,0	67,5	21,7	4,9	3,0	3,0

Pozn.: *) V roku 1910 slovenská materinská reč, v rokoch 1919 a 1921 československá národnosť;

**) V roku 1910 rusínska materinská reč, v roku 1919 rusínska národnosť, v roku 1921 veľkoruská, ukrajinská a karpatoruská národnosť.

Note: *) In 1910 Slovak mother tongue, in 1919 and 1921 Czechoslovak nationality;

**) In 1910 Ruthenian mother tongue, in 1919 Ruthenian nationality, in 1921 Greater Russian, Ukrainian and Carpathian nationality.

Zdroj: A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása; Soznam miest...1919; Sčítání lidu...1921; výpočty autorov.

Source: A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása; Soznam miest...1919; Sčítání lidu...1921; authors' calculations.

Tab. 2: Náboženská štruktúra obyvateľstva Slovenska podľa výsledkov sčítaní ľudu v rokoch 1910, 1919 a 1921
 Religious structure of the population of Slovakia according to the results of the Population Censuses in 1910, 1919, and 1921

Rok Year	Spolu Total	Rímsko-katolícke Roman Catholic	Grécko-katolícke Greek Catholic	Evanjelické a.v. Evangelical Augsburg Confession	Evanjelické reformované Evangelical Reformed	Izraelitské Jewish	Iné Other
Počet osôb / Population							
1910	2 926 833	2 033 448	198 723	394 753	157 225	140 415	2 260
1919	2 923 214	2 083 997	186 510	369 338	142 840	136 607	3 922
1921	3 000 870	2 128 205	193 735	382 428	144 549	135 918	16 035
Podiel (v %) / Share (in %)							
1910	100,0	69,5	6,8	13,5	5,4	4,8	0,1
1919	100,0	71,3	6,4	12,6	4,9	4,7	0,1
1921	100,0	70,9	6,5	12,7	4,8	4,5	0,5

Zdroj: A Magyar szent korona országinak 1910. évi népszámlálása; Soznam miest...1919; Sčítání ľudu...1921; výpočty autorov.

Source: A Magyar szent korona országinak 1910. évi népszámlálása; Soznam miest...1919; Sčítání ľudu...1921; authors' calculations.

úzkou spätou s maďarským obyvateľstvom, predmetné zníženie mohlo byť práve výsledkom spomínaného odchodu nemalého časti maďarského úradníctva s rodinami mimo územie Slovenska. Zastúpenie gréckokatolíkov a izraelitov sa výraznejšie nezmenilo ani v roku 1919 a v podstate takmer rovnaké výsledky potvrdilo aj sčítanie ľudu z roku 1921. Osoby patriace medzi iné náboženské skupiny alebo bez vyznania tvorili len nepatrnú časť z celej populácie Slovenska.

Rovnako výsledky sčítania ľudu 1919 potvrdili historickú existenciu významných priestorových rozdielov v zastúpení jednotlivých náboženských skupín. Rímskokatolícke obyvateľstvo malo výraznú prevahu predovšetkým na západe a severe stredného Slovenska. Gréckokatolíci boli sústredení najmä na východe krajiny. Obyvateľstvo hlásiace sa k evanjelikom augsburského vyznania tvorili tri kompaktné ostrovy. Prvý bol situovaný na západe krajiny na hraniciach s Českom v oblasti Myjavy. Druhú oblasť nachádzame na Liptove a v hornom Turci. Vyššie zastúpenie evanjelici a.v. dosahovali tiež niektoré okresy Zvolenskej župy na strednom Slovensku.

S priestorovým osídlením osôb maďarskej národnosti na juhu v prihraničných okresoch sa viazalo častejšie rozšírenie reformovaných evanjelikov. Pôvodné izraelitské obyvateľstvo bolo koncentrované najmä v mestskom prostredí, no s pripojením Haliče k monarchii koncom 18. a začiatkom 19. storočia prišli na územie východného Slovenska početné židovské skupiny. Práve v tomto priestore bolo zastúpenie osôb

hlásiacich sa k izraelitskému vierovyznaniu podľa sčítania ľudu 1919 najvyššie.

ZÁVER

Povoynové sčítanie ľudu 1919 na Slovensku predstavuje svojou povahou, primárnymi dôvodmi svojej realizácie, ako aj samotným priebehom a spôsobom uskutočnenia špecifickú sčítaciu akciu, ktorá bola plánovaná v podstate len niekoľko mesiacov po vzniku samostatného Československa a od ukončenia dovtedy najväčšieho svetového vojnového konfliktu. Hlavný cieľ akcie, poskytnúť aktuálne a relevantné údaje o národnostnom zložení obyvateľstva Slovenska pre potreby mierovej konferencie sa však nepodarilo z viacerých dôvodov naplniť. Prípravnú fázu sprevádzalo viacero obrovských a ťažko preklenuteľných problémov, ktoré napokon prispeli aj k odkladaniu realizácie terénnych prác a zberu samotných údajov. Aj napriek týmto ťažkostiam sa napokon predsa len v letných mesiacoch podarilo sčítanie zrealizovať. Keďže rokovania na parížskych mierových konferenciách o vytýčení štátnych hraníc nebolo možné už získanými výsledkami ovplyvniť, praktická realizácia sčítania mala predsa len svoje opodstatnenie. Predovšetkým sa aktivizoval celý úradnícky aparát, overila sa jeho funkčnosť a schopnosť použitia pre potreby takto rozsiahlej sčítacej akcie. To bolo nesmierne dôležité v kontexte pripravovaného celoštátneho riadne plánovaného československého sčítania ľudu o rok neskôr. Súčasne

s tým boli vykonané v rámci územnej prípravy viaceré dôležité práce, najmä z hľadiska revízie domov, súpisných čísel, vytýčenia sčítacích okrskov a pod. Nemenej dôležitými boli aj skúsenosti (pozitívne a najmä negatívne), ktoré následne prispeli k úspešnej realizácii prvého československého sčítania ľudu v roku 1921. Výsledkom sčítania tiež bol prvý topografický lexikón obcí Slovenska po vzniku samostatného Československa mapujúci nielen aktuálne administratívne členenie, ale prezentujúci aj hlavné výsledky sčítania, ako aj viaceré dôležité praktické informácie týkajúce sa najmä dostupnosti vybraných služieb a infraštruktúry.

Aj keď nešlo o riadne plánované sčítanie ľudu realizované pod gesciou štatistického úradu, s vlastným zákonom, má svoje nezastupiteľné miesto v dejinách sčítacích akcií na Slovensku a predstavuje dôležitý dôkaz o snahe, schopnostiach a možnostiach priniesť v neľahkých povojnových mesiacoch potrebné a v mnohých smeroch nenahraditeľné informácie.

Na druhej strane je s odstupom času nutné vnímať predmetné sčítanie v kontexte samotnej doby, hlavných cieľov a aj možností ich autorov. Z hľadiska obsahových prvkov je zrejmé, že sčítanie nezisťovalo niektoré vtedy už tradičné obsahové prvky riadnych sčítaní obyvateľov. Išlo predovšetkým o zamestnanie a postavenie v zamestnaní (čo sa neskôr stalo aj argumentom, aby súpis bol označený ako „neúplné sčítanie“). Ďalej sa nezisťovala dĺžka pobytu, pravidelné

bydlisko, štátna a domovská príslušnosť. Pri takejto koncepcii sa vychádzalo z potreby rýchleho získania výsledkov, obmedzeného času vyhradeného na školenie sčítacích komisárov (*popisujúcich povereníkov*) a v neposlednom rade aj na jednoduchosti, pretože pre krátkosť času nebolo možné podrobne informovať a metodicky usmerňovať obyvateľstvo a žiadať od neho, aby si na vykonanie sčítacej akcie pripravilo potrebné doklady. Tieto nedostatky sa neskôr stali tiež jedným z hlavných dôvodov, prečo pôvodný zámer využiť pri sčítaní ľudu 1921 za Slovensko údaje zo sčítania z roku 1919, bol zamietnutý.

Nemenej dôležitým je aj uvedomenie si, že výsledky sčítania mali byť použité predovšetkým pre praktické účely s nutnosťou získať ich v čo najkratšej možnej dobe. Aj to ovplyvňovalo kvalitu prípravného procesu, samotný rozsah zisťovaných údajov, ako aj priebeh sčítania a v neposlednej rade aj objem spracovaných a publikovaných informácií. Ako veľký problém sa ukázal byť predovšetkým nedostatok osôb jednak so skúsenosťami s praktickou realizáciou sčítania, ako aj osôb, ktoré by priamo v teréne boli schopné spoľahlivo informácie získať od obyvateľstva. To všetko bola daň, ktorú so sebou priniesol rozpad Rakúsko-Uhorska a len formujúci sa administratívny aparát v mladej Československej republike. Aj vďaka tomu, že mnohé z problémov sa viac či menej podarilo vyriešiť, alebo minimálne boli včas identifikované, mohli byť nasledujúce riadne a plánované československé sčítania ľudu v roku 1921 a 1930 úspešné.

Literatúra

- Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal. 1912. *A Magyar szent korona országinak 1910. évi népszámlálása*. Első rész. Magyar statisztikai közlemények, Új sorozat I. kötet. Budapest.
- Čaplovič, D. – Čičaj, V. – Kováč, D. – Lipták, L. – Lukačka, J. 2000. *Dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP.
- Houdek, F. 1931. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava: Prúdy.
- Hronský, M. 1998. *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Klimko, J. 1979. *Slovenská republika rád : Pokus o socialistickú štátnosť*. Bratislava: Pravda.
- Kovaľ, P. 2018. Východné Slovensko v čase vyhlásenia Československej republiky. *Dejiny*, 11(2), s. 141–143.
- Krajčovičová, N. 2004. Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918–1920). In: Zemko, M. – Bystrický, V. (eds.) *Slovensko v Československu*. Bratislava: VEDA, s. 57–94.
- Mikušová, M. 2014. Sčítanie obyvateľov na území Slovenska v roku 1857 na príklade dokumentov mesta Trnavy. *Historická demografie*, 38(1), s. 57–76.
- Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920. *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava: Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska.
- Mráz, J. 1920. O predbežném sčítaní lidu na Slovensku roku 1919. In: *Československý statistický věstník*, ročník II, sešit 1. – 2., prosinec s. 1–38.

- Mráz, J. 1921. O předbežném sčítání lidu na Slovensku roku 1919. In: *Československý statistický věstník*, ročník II., sešit 3., únor, s. 120–143.
- Rábik, V. 2006. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku: Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej*. Bratislava: Karpatonemecký spolok na Slovensku.
- Státní úřad statistický. 1927. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl*. In: *Československá statistika sv. 9, řada VI.*, sešit 1. Praha: Státní úřad statistický.
- Škvarna, D. a kol. 1997. *Lexikón Slovenských dejín*. Banská Bystrica: SPN.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. 2012. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919–1940*. Brno: Tribun EU.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. – Šmigel, M. 2014. Pohyb etník, etnické hranice, etnický priestor na Slovensku. In: M. Šmigel – P. Tišliar a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, s. 10–42.
- Tajták, L. 1992. *Vznik Československa a východné Slovensko*. Prešov: Metodické centrum v Prešove.
- Tišliar, P. 2007. *Mimoriadne sčítanie ľudu z roku 1919: Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS.
- Tišliar, P. 2008. Nemecké národnostné ostrovy na Slovensku podľa výsledkov Šrobárovho popisu ľudu z roku 1919. *Historica*, 47, s. 89–118.
- Tišliar, P. 2013. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
- Tišliar, P. 2015. K percepciám národnosti a jazyka pri sčítaniach ľudu 1919–1930 na Slovensku. In: *Populačné štúdie Slovenska 5*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, s. 63–87.
- Tišliar, P. 2015. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 3, s. 51–62.
- Tišliar, P. 2016. K vybraným prameňom štatistickej povahy v 18. a 19. storočí. In: *Populačné štúdie Slovenska 8*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 7–20.
- Tišliar, P. 2020. Najstaršie lexikóny sídel Slovenska úradu Ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska. In: *Populačné štúdie Slovenska 13*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, s. 37–58.
- Tišliar, P. – Šprocha, B. 2018. Pramene k vývoju obyvateľstva Slovenska 18. – 1. pol. 20. storočia. In: *Populačné štúdie Slovenska 11*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, s. 5–20.
- Tišliar, P. – Šprocha, B. 2021. Malé dejiny veľkých akcií: Sčítanie ľudu z roku 1919. *Studia Historica Nitriensia*, 25(1), 113–130. <https://doi.org/10.17846/SHN.2021.25.1.113-130>.
- Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska 1920. *Soznam miest na Slovensku dla popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava: MPS.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. 2009. *Lexikóny obcí pre územie Slovenska 1. Vybrané úradné lexikóny z rokov 1920–2002*. Bratislava: Infostat.

BRANISLAV ŠPROCHA

Absolvoval magisterské a doktorandské štúdium (2011) na Prírodovedecké fakulte Univerzity Karlovy v Praze v odbore demografie. V roku 2021 sa habilitoval v odbore Humánna geografia. Od roku 2007 je vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti, rozvodovosti, populačného vývoja, transformácie reprodukčného správania po roku 1989 a jeho dopadov na spoločnosť. Okrem toho sa venuje tiež analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

PAVOL TIŠLIAR

Absolvoval magisterské štúdium v odbore archívnictvo a história a doktorandské štúdium (2005) v odbore pomocné vedy historické na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V roku 2009 sa habilitoval v odbore pomocné vedy historické a v roku 2015 inauguroval ako profesor slovenských dejín. V rokoch 2000–2011 pôsobil na Katedre archívnictva a pomocných vied historických a v rokoch 2011–2021 na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2018 pracuje na Ústave archeologie a muzeologie Filozofickej fakulty MUNI v Brne a od roku 2020 tiež pôsobí na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií UCM v Trnave.

Prednáša a publikuje z oblasti historickej demografie, populačného vývoja, dejín správy a slovenských dejín. Ďalej sa vo svojej odbornej a prednáškovej činnosti zaoberá heritológiou, pamäťovými inštitúciami, múzejníctvom a muzeológiou a pomocnými vedami historickými.

Príloha

Obr. 1: Predná a zadná strana domovného výkazu používaného v sčítaní ľudu 1919
 Front and back of the house list used in the Population Census in 1919

Domovný

Župa (stolica): Mitra

Obec (municipálne mesto, mesto so správeným magistrátom:) **Meno slovenské:** Andaš
Uradne meno r. 1917: Bisnádca

Popisné číslo domu: 1

Meno, priezvisko a zamestnanie majiteľa domu (§ 18. odd. III. Poučenia):
Michalovský Ondrej hospodar

Je-li dom vlastníctvom obce, cirkve, štátu, alebo inej právnickej osoby, je treba tu uviesť presne jej označenie:

Je-li v dome iba nejaký ústav, treba tu udat úplný a presný jeho názov:

Meno a priezvisko držiteľa bytu (§ 3. odd. IV. Pouč.) alebo označenie, je byt, keď v dobe popisu prázdný, po prípade, ide-li tu o usťavu, jeho pomenovanie (na pr.: nemocnica, sirsťina, vianoš, kasárna, kláštor, hotel, hosťina, interná atď., odd. § 4. Poučenia)	Osoby v rozhodnej meci prítomné (odd. § 6., 7. a 19. Poučenia) uvodí sa jednotlivo v tomto poriadku: Predmetná domácnosť, manželka, deti, trvale spolohydiaci príbuzní, služovia v domácnosti, teľad v hospodárstve, obchodní a zivnostenski pomocníci, učevnia, podnájomníci, nočníníci, hostia na návšteve atď. (§ 23. Poučenia)	Pohlavie (§ 27. Poučenia)	Stav rodinný (§ 29. Poučenia)				Vek (Treba tu vždy udat dľa možnosti presný rok narodenia) (§ 29. Poučenia)	Rodisko (obca a stolica, p) prípadne miesto, okres, krajina - štát) (§ 10. Poučenia)					
			Meno (krstné a podomé) a priezvisko (meno rodinné) terajšie (§ 24. Poučenia)	Ala sa táto osoba volala pred poslednou zmenou zmena? (Priezvisko - meno rodinné) (§ 26. Poučenia)	Pomer tejto osoby k držiteľu bytu (prečíslenie domácnosti, manželka, srs, dcéra, tetina, služka, učev, podnájomca, kuchárnik, host na návšteve atď.) (§ 26. Poučenia)	mušké			ženské	sirotský(ú)	ženatý (y)atá	vdovec (v)ova	rozvedený(á)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
I.	1.	Michalovský Ondrej	Michalovský Ondrej	Michalovský Ondrej	Michalovský Ondrej	1		1				1862.	Michalovce Ivančanka

Vzorka I. (stránka prvá).

výkaz.

Mestská štvrť: _____

Ulica (trieda, námestie): _____

Bežné číslo domovného výkazu: 1
(§ 41. Poučenia)

Pomenovanie majera, lazov, kopanice, pusty (vôbec samostatná skupina budov so zvláštnym pomenovaním, po prípade označenie, že tu ide o komediantsky voz, búdu cigánov, loď, plf atď.). _____

Meno slovenské: _____

Uradne meno r. 1917: _____

Národnosť (§ 31. Poučenia)						Ktoré reči rozpráva táto osoba? po slovensky a nemecky a maďarsky a francúzsky atď. (§ 22. Poučenia)	Náboženstvo (§ 33. Poučenia)						Vzdelanie (§ 34. Pouč.)						Kolkto osôb v domácnosti v byte byvalej časti býva ni sledkov vylky (§ 32. Pouč.) ako: _____	Poznámky (§ 39. Poučenia)		
Slovák (- Sl, Čech (- Č)	Maďar (- M)	Polák	Ruman	Slovenský	Iná a jaká? (Vypísať slovy: grécko-východné, pravoslávské, unitár, baptista, bez vyznania atď.)		Pravoslávské	grécko-východné	unitár	baptista	bez vyznania atď.	Viš štát? p miest?	Viš štát?	Nevia ani či sa ani piasť?	Klas. (vzravná, prírodná, prírodná, prírodná) (Obo - obo) (§ 34. Pouč.)	Klas. (vzravná, prírodná, prírodná) (Obo - obo) (§ 34. Pouč.)	Preč (ako osoba) (vzravná, prírodná) (Obo - obo) (§ 34. Pouč.)	Klas. (vzravná, prírodná, prírodná) (Obo - obo) (§ 34. Pouč.)			Klas. (vzravná, prírodná, prírodná) (Obo - obo) (§ 34. Pouč.)	Klas. (vzravná, prírodná, prírodná) (Obo - obo) (§ 34. Pouč.)
15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	

Obr. 2: Ukážka hlavičky miestopisnej časti Soznamu miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919

An example of the header of the topographical section of the List of Cities in Slovakia based on the population description of population in 1919

Župa bratislavská. Miesto župy Bratislava.

Súdňovský okres, obec, mesto s určeným magistrátom, munitipálne mesto	Počet domov	Počet obyvateľstva															Notariát a matrikarát	Okresný súd	Bežný úrad	Poštový úrad	Telef. úrad a približná jeho vzdialenosť v km.	Železničná stanica a približná jej vzdialenosť v km.	Cétnická stanica	Panský úrad			
		národnosti										vyznania															
		subhrne	maľarskeho	ženského	česko-slovenskej	rusínskej	maďarskej	nemeckej	ľutej	katolíckeho	grécko kat.	evanj. a. v.	evanj. ref.	hribovského	iného	katolíckeho									evanj.	evanj. ref.	iného
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25			
1. Súdňov. okres: Bratislava.																											
1. Bratislava (Bratislava), Dvaz Prantárov (Košice mesto)	429	2,433	1,961	1,122	2,477	—	—	4	—	2,455	—	17	1	9	—	—	v mieste	Bratislava	Bratislava	v mieste	Šapavci, 6	Štepanov-Miest, 6, Lúčky, 2	Devinná Nová Ves	ra. v mieste			
2. Čahňa (Čahňa), Dvazská, Lúčky, Svätá Bazilika (Ušáková), Nová Bratislava (Ušáková), Dvaz, Dvaz (Albánska), Hviezda (Košice mesto)	303	2,541	1,265	1,281	751	1	1,745	39	10	2,515	3	23	5	—	—	—	v mieste	—	—	v mieste	v mieste	v mieste, 1	v mieste	ra. v mieste			